ژن لە ڕوانگەی بزاڤی هەقەدا

قارەمان نادر محەمەد
بەشـــی مێژوو، فـاکەڵتیی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، کۆیە، هەرێمی کوردستان، عێراق.

پوختە:

بزاڤی هەقە لە هەناوی تەریقەتی نەقشـــبەندی لە چارەگی یەکەمی سەدەی بیستەم لە گوندی شەدەڵە سەری هەڵداوە، بزاڤەکە بوە نموونەیەکی گەشەسەندوی نێو بزوتنەوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان لە بواری گەشەدان بە پێگە ژن لە نێو کایە کۆمەڵایەتی و کلتوریەکاندا، ئەم گرنگیدانەش لەلایەک بەشێکە لە مۆدێرنە بۆ پێشەکەوتنی ژنان لە نێو کلتوری چەقبەستوی کوردی و لەلایەکی تریشەوە بەرهەمهێنەری سەرئێشەیەکی زۆربو بۆ بزاڤەکە تا گەیشتە کەناری خنکاندنی، لێرەوە ئەم بزاڤە هەڵگری کۆمەڵێک خەسڵەتە کە دوبارە ناساندن بۆ کلتوری کۆمەڵگای کوردی دەکەنەوە، بۆ ناوەڕاستی سەدەی بیستەم سەختە باوەڕپێکردنی ئەو نەشونماکردن و گۆڕانکاریانەی لەم بوارەدا سەریان هەڵداوە.

بیرکردنەوەی یەکسانی لە نێوان ژن و پیاواندا لەنێو دۆڵێکی داخراوی گوندی شەدەڵەدا بۆ حکومەتی عێراقی و دەسەلاتی بەریتانییەکان جێگەی تێڕامانە، بۆ ئێمەی توێژەریش دوای تێپەڕبونی سەدەیەک هێشتا زۆر لایەنی نادیاری ئەم بابەتە ماوە، کە پێویست بە لێکۆڵینەوە دەکات.

کلیلە وشەکان:

سۆفیگەری، نەقشبەندی، هەقە، چەپگەرایی، یەکسانی

Article Info:
DOI: 10.26750/Vol(9).No(2).Paper11
Received: 25-July-2021
Accepted: 18-August-2021
Published: 29-March-2022
Corresponding Author's E-mail:
Qaraman.Nadir@koyauniversity.org
Copyright©2022 Journal of Raparin University.

پێشەکی:

بزوتنەوەی هەققە، کە لە بنەڕەتدا لە تەریقەتی نەقشــبەندییەوە ســەرچاوەی گرتوە، پێگەیەکی تایبەتی بە ژن لە نێو بزوتنەوەکەدا داوە، کە پێشــتر ئەو پێگەیەی لە ناوەندە کۆمەڵایەتییە کوردییەکەدا نەبوە. ئەم بزوتنەوەیە ڕۆڵی کۆمەڵایەتیی و ئایینیی فرەچەشـــنی بۆ ژن دیاریکردبو، جیاواز بوە لەوەی لە ناوەندەکەدا هەیبوە. بەمەش پێگەی ژنانی هەققە، لە چاو هاوڕەگەزەکانیان، گۆڕانی بەســەرداهاتوە، بەتایبەت کاتێک ڕێگەی ئەوەیان پێدراوە لە کۆڕ و کۆبونەوەکانی پەیوەســـت بە بزوتنەوەکە بەشـــداربین و بەڕەهایی بیروبۆچونەکانیان لەمەڕ گرفت و ئاریشـــە کۆمەڵایەتییەکان و بڕیارە گشتییەکانی بزوتنەوەکە دەربڕن. بەهەمان شێوە ڕێبەرانی بزوتنەوەکە بە هەندێک لەو بەها و نەریتە کۆمەڵایەتییانە داچونەوە، کە لەمپەریان لەبەردەم پێگەیشتن و سەربەخۆبونی کەسێتی ژن دروست کردبو، وەک شـێوازی بەمێرددان و و مامەڵەکردن بەژن وەک کاڵای کڕین و فرۆشــتن. لێرەوە بزوتنەوەکە کاری کردوە لەسەر گۆڕینی بەها کۆمەڵایەتییە باوەکان، تا چەشنێک لە یەکسانی جێندەریی دروست ببێ. بەمەش ژنانی نێو بزوتنەوەکە بونەتە خودان کەســـێتی بەهێزتر لەهی ئەوانیتری دەرەوەی بزوتنەوەکە. ئەم گۆڕانە لە ڕوانگەی گشــتی بۆ ژن، بە ئاســانی لەلایەن کارا کۆمەڵایەتی و ئایینییەکانی زەمینەی کوردی، قەبوڵنەکراوە. نەک هەر ئەمە بەڵکو وەک بەهانەیەکیش بەکارهێنراوە، بەمەبەســـتی تانەلێدان و شـــکاندنی کۆی بزوتنەوەکە، وێناکردنی وەک بزوتنەوەیکی دژ بەڕێسا و نەریتە کۆمەڵایەتییە باوەکان.

هەڵبەتە بابەخ و هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم بابەتە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پێگەیەی کە بزاڤەکە بە ژنانی کوردیان لە ڕۆژگارەکانی پیاوسـالاریدا بە ژنانیان بەخشـی و ژنیان بردە قۆناغێکی نوێوە. ئەمەش چەند پرسـیارێکی وروژاند، ئایا چۆن بزاڤی هەققە توانی ئەو کارە ئەنجام بدات؟ ئەو هەنگاوانە چی بون گرتینیەبەر؟ ســەردەمی ڕابەرەکان چ جیاوازیەک لە تێڕوانین بۆ ژنان بەدی دەکرێت؟

توێژینەوەکە میتۆدێکی مێژوی شـــرۆڤەکاری لەخۆگرتوە و هەوڵدەدات بێلایەنەنانە شـــرۆڤەی دیاردە و جیاکاریەکانی ژنان بکات لە نێو بزاڤی هەققە و کەلتوری کوردی.

توێژینەوەکە لە چوار تەوەر پێکدێت، تەوەری یەکەم ژن لە نێو ســـۆفیگەریدا و لە تەوەری دوەم باس لە هەڵکشــانی پێگەی ژن بەرەو لوتکە دەکات، تەوەری ســێیەم تەرخانکراوە بۆ دونیابینی جیاوازی هەققە، لەتەوەری چوارەمدا ژن وەک پاساوێک بۆ تێکشکانی هەققە هاتوە.

بۆ ئەم توێژینەوەیە ســـود لە ســـەرچاوەی جیاواز وەرگیراوە، لە پەرتوک و گۆڤارو ڕۆژنامەو چاوپێکەوتن پێکهاتون، دیاترین ئەو ســەرچاوانەش بریتین لە کتێبەکەی مســـتەفا عەســـکەری: ئاوەڕدانەوەیەک لە بزوتنەوەی هەققە یەکێکە لەدێرینترین و پڕزانیاریترین ســەرچاوە، لەلایەن محەمەدی مەلا کەریمەوە پەراوێزی بۆ نوســراوە، مســـتەفا عەســـکەریش یەکێکە لە کاراکتەرە دیارەکانی بزاڤەکە، کتێبی لە هەققە کەوتنە تەقەی محەمەد ڕەئوف زوهدی زانیاری زۆری تێدایەو بۆ ماویەکی زۆر لە نێو هەققەکاندا ژیاوە، کتێبی بزوتنەوەی هەققەی قارەمان نادر

شـێخ بزێنیش نامەی ماسـتەرە و پێشـکەش بە زانکۆی کۆیە بەشـی مێژو کراوە، دەسـتنوسـی هەمزە عەبدوڵاو ئەحمەد فەیزیش توێژینەوەکەیان بە بایەختر کردوە، چەندین زانیاری جیاواز و دژ بە یەکیان تێدایە بۆ توێژەر بە سودن.

تەوەری یەکەم: ژن لە نێو سۆفیگەرییدا

توێژەری بواری سۆفیگەری، ئانا ماری شیمل (٢٠٠٦: ٥٧٣، ٥٨٨)، دوابەدوای لێکۆڵینەوەی دەربارەی پێگەی ژن لە نێو سـۆفیگەریی ئیسـلامیدا، بەوە گەیشـتوە کە لە ناو ئەم کایە ئایینییەدا، بە بەراورد بە کایە و ڕەوت و ڕێبازەکانی دی، زێتر پاڵپشـتی چالاکیی ژنان کراوە. ئەمە بە درێژایی مێژوی سـۆفیگەری وابوە و لە قۆناغە جیاکانی ئەم مێژوە، کەسـایەتیی ژن، پێگەی تایبەتی هەبوە. تا سـەردەمی نوێ، ئەم پێگەیە بەردەوام بوە. بەتایبەت کە دەبینین لە سـەردەمی نوێدا، لەنێو زۆربەی تەریقەت و ڕێبازە سـۆفیگەرییەکان و لە چەندین شـوێندا، ژنان تا ڕێبەرێتیکردنی تەریقەت ڕۆیشـتون. مەریم خانی کچی سـەید ئەحمەدی خانەقا (١٩١١-١٩٩٣) لە شـاری کەرکوک نمونەیەکی دیاری ئەو بوارەیە.

سـۆفیگەری گرنگترین کایەی ئایینی و نزیکترین دەرکەوتەی ئیسـلام بوە لە کەسـێتیی گشـتی کوردانەوە. بە جۆرێک کە زۆربەی زۆری ڕەهەندەکانی ئیسـلامی کوردیی، لەسـەر باوەڕی سـۆفیانە دامەزراوە یان بە بنەماکانی ئەم کایەیە ڕەنگڕێژکراون. لە قۆناغی زۆر زوی دوای سـەرهەڵدانی سـۆفیگەری ئیسـلامی، هەر لەسـەدەی نۆیەمی زایینییەوە، ئەم کایەیە ڕۆڵی ئایینی و کۆمەڵایەتی گرنگی لە پانتاییە کوردییەکەدا گێڕاوە. توانیویەتی لەگەڵ بونیادی جڤاکی کوردی و هەندێک لە دەرکەوتەکانی خۆی بگونجێنێ.

ئەگەر ئەم دونیـابینیە کە لەو قۆنـاغە زوەدا دەسـتپێکردوە، ئەوا سـەرەتـایەک بوە بۆ مێژوی بەردەوامی نیشـتەجێبونی سـۆفیگەری لە پانتاییەکە و داڕشـتنەوەی تێگەی ئایینیی کەسـێتی مرۆڤی باوەڕداری کورد، بە کۆمەڵێک چەمک و دەستەواژەی ئایینیی- عیرفانیی، کە دەبنە بەشێکی تێگەیشتنی تەواوی ئایینەکە. نەک هەر ئەمە، بەڵکو جیهانبینیی ئەو کوردانەیان لە چوارچێوە گرتوە. بەڕادەیەک کە لە میانەی خوێندنەوەی مێژوی سـۆفیگەری کوردی دەتوانین گەشەسەندنە دیار و نادیارەکانی بیروباوەڕی ئیسلامی، لە زەمینە جوگرافییەکەدا شرۆڤە بکەین، چ لەو ڕوانگەیەوە بێت کە چۆن سۆفیگەری پێناسـەی خوداناسـینی بۆ مرۆڤ کردۆتەوە و سـنورەکانی ناسـین و حەقیقەتەکانی پشـتی دیاری کردوە، چ لەوەشـدا گوزارشـتی لە دەربڕینێکی ئایینی کردوە کە لە نێوان کوردانداجێگیر بوە، ئەمە سـەرباری کارایی مرۆڤەکانی ئەوێی، بە هەردو ڕەگەز، ئاڕاسـتەی کردون. لە ئەکامیشـدا مرۆڤگەلێک و چەندین گرۆی کۆمەڵایەتی_ ئایینی دەرکەوتون، لە دەرەوەی ئیسـلامی باوی هەمەگیر و فەرمییەوە ویستویانە ئەم گوزارشتە بکەن (لەشکری: ٢٠١٢، ١١-١٢). تەنانەت لە هەندێک باردا کاریان کردوە بۆ گۆڕینی ئەو باوەڕە هەمەگیرەش و مانای تری جیاوازیان بە باوەڕداری و پیرۆزکاری بەخشـیوە وەک لە ئەزمونی تەریقەتە

سۆفییەکانی کوردستان دەبینرێ، لەوانەش تەریقەتی نەقشبەندی بە فۆرمە گشتییەکەی و دارشتنەوەی بنەماکانی بەو فۆرمەی لە بزوتنەوەی هەققەدا ڕەنگی داوەتەوە.

ئەم بزوتنەوەیە ڕۆڵی گرنگی لە بونیادنانی کەسێتییەکی ئایینی خودان نەریت و بەهای ئایینی سەربەخۆ هەبوە، هەققە بۆتە ناسنامەی بەشێکی کورد و جێکەوتەی ئایینی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و فەرهەنگی و... هتد، دور مەودای هەبوە. لە کرۆکیشدا تێگەیشتنی پەیڕەوکارانی بۆ خۆیان، تێگەی ئایینیان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان لە نێوخۆیان گۆڕیوە. لە دیارترین ئەو گۆڕانەنەش، گۆڕان بو لە پێگەی ژن.

یەکەم: گەڵاڵەبونی ڕوانگەی ئایینی هەققەکان

بزاڤی هەققە وەکو بزاڤێکی سۆفیگەریی – کۆمەڵایەتیی، لە نێو سیستەمێکی کۆمەڵایەتیی نەریتییانە، لە باشوری کوردستان لە چارەگی یەکەمی سەدەی بیستەم، لە لایەن شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵەوە دامەزراوە (شێخ بزێنی: ٢٠١٣، ٦٣). بزاڤەکە، مێژوی گەشەکردن و نەشونماکردنی، بۆ چەند قۆناغێکی جیاواز دابەش دەبێت، کە هەر یەکە لەو قۆناغانە تایبەتمەندی و خەسڵەتی خۆی هەیە. بە شێوەیەک، سیما سەرەکیەکان ئەو قۆناغانە چ دەرەکی بن یاخود ناوەکی، لە یەکدی جیاوازن. سەردەمی دامەزراندن و گەشەکردنی بزاڤەکە، کە قۆناغی شێخ عبدالکریمی شەدەڵە لە ١٩٢٠– ١٩٣٤ دەگرێتەوە، بزاڤەکە زیاتر خۆی وەکو لقێک لە تەریقەتی نەقشبەندی دەنوێنێ و سروتە ئاینییە سۆفیگەرییەکان بەسەر گرۆ ئایینییەکەدا زاڵ بوە. دواتر ئەم بزاڤە لە ڕەوتە فەرمییەکەی تەریقەتی نەقشبەندی موجەدیدی (نوێکەرەوە) دور دەکەوێتەوە، ئەگەرچی بەتەواوی خۆی لە بنەما و نەریتە سەرەکیەکانی تەریقەت دانەبڕیبو. ئەمەش جۆرێک لە وابەستە بونی شێخ عبدالکریمی شەدەڵە بەتەریقەتی نەقشبەندی پشتڕاست دەکاتەوە، کە هێشتا لەنێو سیستەمی تەریقەتییدا خۆی دەنواند و بنەماکانی، لە هزریدا، بە زیندویی مابونەوە و دەستبەرداربونی کارێکی ئاسان نەبوە، بە تایبەت کە ڕیشەی ناسنامە ئایینییەکەی تەریقەتەکە بوە و کۆی یادەوەریشی لەوێدا گەڵاڵە ببو. تەریقەتەکە ڕۆچبوە نێو هۆش و بیرو بونیادی کەسایەتی شێخەوە. ڕەنگیشە، مانەوەی ئەم پابەندییە بە هۆی فشاری دەرەکی کاراکتەرە دیارەکانی تەریقەتی نەقشبەندی و پیاوانی ئایینییەوە بوبێت بانگەشەی ئەو ڕەوشت و کارانە بکات کە لە دوای مردنی خۆی لە لایەن برا و پێڕەوانیەوە پراکتیزەکران.

دوای دەستگیرکردنی شێخ عەبدولکەریم شەدەڵە و هاوەڵانی لە ساڵی ١٩٣٤ تا کۆچی دوایی لە ساڵی ١٩٤٢، بزوتنەوەکە بە قۆناغی متبون و بێدەنگبوندا تێپەڕ دەبێت(شێخ بزێنی،٢٠١٣: ٦٥)، ڕەنگە ئەم لاوازبونەش، پەیوست بوبێ بە ڕەوشی سیاسییەوە. بەتایبەت بە هۆی فشاری حکومەتی عێراقی یان بە هۆی سیاسەتی بەریتانییەکانەوە بوبێت. دەشکرێ بە هۆی پیاوانی ئایینییەوە بوبێت، کە بەرەبەرە چاودێری جوڵەی پەیڕەوکارانی بزوتنەوەکەیان دەکرد.

لە قۆناغی دوای کۆچی دوای شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە بزاڤی هەققە دابەشی چەند گروپێک دەبێت، مامەڕەزا (١٩٠٥–١٩٦١) و مامەڕەزاییەکان و حەمەسوری کلاوقوت[i](١٩٨٦) و لایەنگرانی گروپەکانیان چالاکتر بەهێزتربو. ئەوەی پەیوەستبێ بە بابەتی ئێمەوە، لێرە بەدواوە ژن لە نێو ئەو دو گروپەدا زیاتر دەرکەوتوە، بەتایبەت لەلای گروپی مامەڕەزاییەکان، ئەمەش، وەک دواتر دەبینین، کێشەی زۆری بۆ بزاڤەکە دروستکرد.

دوەم: گۆڕینی ڕوانگە بۆ ژن

لە مێژوی هاوچەرخی کوردا لە ناوچە جیاوازەکاندا چەندین ژن هەڵکەوتون و دەرکەوتون، هاوشێوەی خانزادی میری سۆران (ساڵی لە دایک بونی دیار نییە بەڵام لە ١٥٩٧ کۆچی دوای کردوە) و عادیلەخانمی هەڵەبجە (١٨٥٩–١٩٣٤) و حەبسەخانی نەقیب (١٨٩١–١٩٥٣) و چەندانی تر، بەڵام ئەم ژنانە بە شێوەیەکی خۆرسک هەڵکەوتون و لە چوارچێوەی بەرنامەیەکی دیاریکراودا کاریان نەکردوە. بەڵام ئەوە پێمان دەڵێت کە لە ناوکورددا زەمینەیەکی گونجاو هەبوە بۆ دەرکەوتنی ژنان و کارکردنیان، دەرکەوتنیان لە گشت کایەکانی ژیاندا هاوتای پیاوان، بۆیە دەرکەوتن و وەرگرتنی ڕۆڵی گرنگی ژنان لە ناو بزوتنەوەی هەققەدا، لە زهنی و ڕوانگەی پیاوی کورد تا ڕاددەیەک زەمینەسازی هەبوە.

سەبارەت بەبزاڤی هەققە لە سەرەتای دامەزراندنی بزاڤەکەدا لە چارەگی یەکەمی سەدەی بیستەمدا پێگەی ژن بە شێوەیەکی ڕون لە مێژوی بزاڤەکەدا بە دەرنەکەوتوە، لە وێستگە سەرەتاییەکاندا ژنان ڕۆڵی دیاریان نەگێڕاوە، توێژەران وای بۆ دەچین بە هۆی زاڵبونی بیری ئاینی و پێکەوەنانی بزاڤەکەی شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە و وابەستەبونی بە تەریقەتی نەقشبەندییەوە بوبێت، چونکە شێخ عەبدولکەریم بەرلەوەی ڕابەرێکی تەریقەت و پێشەوایەکی سۆفیگەریانە بێت، مەلایەکی ئایینی بوە و پێش نوێژخوێنی شەدەڵە بوە(عەسکەری: ٢٠١٠/١/٨).

ئەوەی ئەم بابەتەی وروژاند و پەردەی لە سەر پێگەی ژنان هەڵماڵی ئیدمۆندسی بەریتانی بو لە سەرەتای سییەکانی سەدەی ڕابردودا باس لەوە دەکات، بیستویەتی گوایە لە گوندی شەدەڵەی سەر بە پارێزگای سلێمانی پێڕەوانی شێخ عەبدولکەریم لە حەوزی ئاوی بەر مزگەوتەکەدا ژن و پیاو پێکەوە مەلەدەکەن، هەندێکجار سەگیشیان لەگەڵ خۆیان بردۆتە نێو حەوزەکە و هەندێک لە پیاوان جلوبەرگی ژنان دەپۆشن و زێڕو خشڵ بە

---

[i]. حەمەسوری کلاوقوت خەڵکی گوندی شەشۆی ناوچەی ماوەت سەر بە پارێزگای سلێمانییە، دوای ئەوەی باوک و دایکی کۆچی دوای دەکەن، مامی ئەرکی بەخێوکردنی دەگرێتە ئەستۆ، پاشان باوکیشی دەمرێت و دەچێتە لای خاڵی، لە تەمەنێکی منداڵیەوە دێتە گوندی شەدەڵەو دەبێتە گاوانی ماڵی شێخ عەبدولکەریم، لە تەمەنی منداڵیەوە لە نێو خانەقای شەدەڵە گەورە دەبێت و خانەوادەی شێخ گرنگی تایبەتی پێدەدەن، لە ساڵی ١٩٨٦کۆچی دوای کردوە و لە گوندی کلاوقوت نێژراوە(شێخ بزێنی، ٢٠١٣: ٨٠).

خۆیانەوە دەكەن و دوای خۆرئاوا لە تەپۆلكەیەكی نزیک گوندەكە خولاونەتەوە (٢٠٠٤: ٢٥٢). ئیدمۆندز، بە مەبەستی گەیشتن بە ڕاستی و دروستی ئەم بابەتە، لە ساڵی ١٩٣٦ سەردانی شەدەڵە دەكات، بەڵام هیچ دیاردەیەكی لەوشێوەیە بەدی ناكات، تەنها باس لە شێوازی هەڵسوكەوتی شێخ عەبدولكەریم و سروشتی جوانی دەڤەرەكە دەكات. (٢٠٠٤: ٢٥٣). ئەم نوسینەی ئیدمۆندس ئەو بۆچونەمان لەلادا گەڵاڵە دەكات، كە بەراوردكردنی نێوان ڕاپۆرتە نەرێنییەكان و دیداری شێخ عەبدولكەریم دو بۆچونی دژ بەیەک لە دیدی ئیدمۆندسی دروست كردوە، بە شێوەیەک كە لە كۆتایدا دەڵێت باوەڕكردن بەو زانیاریانە بۆ دژواربو، هەڵبەت بزاڤی هەققە بەشێک لەو زانیاریانە پشت ڕاستدەكەنەوە، بۆ نمونە شێخ مەحمودی نەوەی شێخ عەبدولكەریمە دەڵێت، كاتێک كەسێک لە بنەماڵەیەكی خانەدان یان ئاغایەكی لە خۆبای یاخود نەوەی بەگێكی قەپۆز بەرز بە ئەسپ و زینەوە بە خۆبادان و لافوگەزافەوە دەهاتە نێو تۆبەكارانی بزاڤی هەققە، بەمەبەستی تۆبەكردن، ئەوا لە زبڵدان تا بیناقاقای لە زبڵیان دەگرت یاخود جەستەیان بەپاشەڕۆی ئاژەڵ سواغدەدا پاشان تۆبەكەی قبوڵ دەكرا، ئەم كارانەش بە مەبەستی شكاندنی لوتبەرزی و لەخۆبای بونی ئەو كەسانە بو كە خۆویستانە پەیوەندییان بە بزاڤی هەققەوە دەكرد، یاخود بەشێک لەو كەسانەی ئەو كارەیان لەگەڵ ئەنجامدراوە لەسەر داوای خۆیان بوە بۆ ئەوەی دڵسۆزی تەواو پیشان بدەن كە هەققەی ڕاستەقینە و تەندروستن، چونكە گومان لە هەققە بونیان لە نێو پیڕەواندا دروست ببو، یان لە ژێر فشاری ئەو كەسانەدا بوە، كە بە شێتەكان ناسرابون (شەدەڵە، ٢٠٢٠/٣/٢٥)[1]. لێرەوەیە، ئەگەر لەم قۆناغە پێگەی ژن بەرزكرابێتەوە، پەیوەستبوە بەگۆڕینی دیدگای كۆمەڵایەتیی بۆ پێگە و پلە و پایەی مرۆڤەكانەوە. ئەمەش لەگەڵ تێگەیشتنی باوی نەریتییانە نەدەگونجا. هەر بۆیە دەبینی، ئاسان نەبوە ئەم گۆڕینەی ڕوانگەی كۆمەڵایەتیی قەبوڵبكرێ. تەنانەت بۆ مەلایەكی وەک محەمەدی جەلی زادەی كۆیە، كە بە مەلای گەورە ناسراوە زەحمەت بوە ڕوانگەكە لەخۆبگرێ. بۆیە، دەربارەی پێگەی ژنان لەنێو بزاڤەكە، هێرشی توند دەكاتە سەر خودی شێخ عەبدولكەریمی شەدەڵە و تۆمەتباری دەكات بە لەڕێلادانی ئایینیی و تەنانەت پشتكردن لە بنەما ڕەفتارییەكانی تەریقەتی نەقشبەندی(محەمەد، ٢٠١٩: ٤٢). وایدەبینی تێكەڵ بونی ژن و پیاو كارێكی خراپەو بەدڕەوشتی بەرهەم هێناوە، وەكو دەڵێت:

حیجابی بەینی نێر و مێی فرێدا

هەرامە و هینی پێک ئاشكرا كرد(مستەفا، ٢٠٠٩: ١٥٤)

لە دەقەكەدا ئاماژە بەوە دەدات، ئەم گۆڕینە كۆمەڵایەتییە، كاریگەری لەسەر ژیانی كۆمەڵگەوە هەبوە و ژن و پیاوی لێككردوە؛ واتە تەڵاقدراون و خێزانی هەڵوەشاندۆتەوە، وەكو لە دێڕێكی هۆنراوەكەیدا دەڵێت:

بە ئەفسون و ئەفسانەی سۆفی تۆفیق[2]

هەزار مێرد و ژنی لێكجودا كرد (مستەفا، ٢٠٠٩: ١٥٤)

مەلای گەورە گۆڕینی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکەی، لەچوارچێوەی بێئابڕویی کۆمەڵایەتیی جێکردۆتەوە و لەوێوە هاتوە، لە کەسێتی شێخی داوە؛ گوایە تیاترۆخانە (وەک ڕەمزێک بۆ داشۆرینی کۆمەڵایەتیی)یی داهێناوە و ئاینیان فەرامۆش کردوە(مستەفا، ٢٠٠٩: ١٥٤)، وەکو دەڵێت:

تیاترۆیەکی وای دانا لە عالەم

تەوەلایان لە دینی مستەفا کرد (مستەفا، ٢٠٠٩: ١٥٤)

ئەم هێرشکردنە سەر بزاڤی هەققە لە قۆناغەکانی دواتریش هەمان فۆڕمی هەبوە و بەردەوام بوە و زۆرینەی تەوەرەکان لە هێنانە پێشەوە ژنان بۆ نێو کایە کۆمەڵایەتییەکان چڕکراوەتەوە(کوێستانی: ٢١٦). گۆڕینی ڕوانگەی ئەوانیتری دەرەوەی بازنەی بزاڤەکە زۆر ئەستەم بوە، بەتایبەت کە لە ناوەندێکی شاریی کراوەدا نەبوە، گۆڕین بوە لە زەینی کۆمەڵگەیەکی تەواو گوندنشینەوە. بۆیە دژایەتی زێتری کراوە و ئاسان نەبوە بۆ کۆمەڵگەکە قەبوڵی بکات. لە شرۆڤەی زوهدی (١٩٨٥: ٤٢–٤٣)، بۆ ئەم بابەتە، ئەوە دەخوێندرێتەوە دەستبردن بۆ بابەتە جێندەرییەکان و گۆڕان لە پێگەی ژنان لە نێو کۆمەڵگەدا، کارێکی پڕ مەترسی بوە، گروپە ئایینییەکانی بەر لە هەققە، خۆیان لە قەرەی ئەو بابەتانە نەداوە. سەرەڕای قەیرانی زۆر و تەنگ و چەڵەمەی کۆمەڵایەتی کە لەو دەمدا لە مەسەلەی پەیوەست بە جەندەرەوە، کۆمەڵگای کوردی پێوەی سەغلەت بوە. تەنانەت ڕێکخراو و پارتە سیاسییەکانیش، کە بەشێکی پرۆسەی مۆدێرنەسازیی بونە لە زەمینەی کوردیدا، بەڵام ئەو بابەتەیان تەنیا لە نێو پەیڕەو و پرۆگرامەکانیاندا شوێن کردبۆوە و لە بواری جێبەجێکردندا، بزاڤی چالاکی ژنان لە پانتایی کوردیدا، ڕەزامەندی زۆرینەی کۆمەڵگەی لە پشت نەبوە(جامباز و محمد، ٢٠٠٤: ٤٧). لەم ناو کۆی پرۆسە سیاسیی – کۆمەڵایەتییەکەدا، ئەگەر ژنێک یاخود چەند ژنێک لەو بازنە داخراوەی کۆمەڵگا دەستوری بۆ دانا بو دەرچوبێتن، وەکو جۆرێک لە یاخیبون و زویربون لە کۆی گشتی تەماشا دەکران و ژیانی تایبەتیشیان دەکەوتە بەر مەترسی، چ جای بزاڤی هەققە کە وەکو بزاڤێکی سۆفیگەریی ئایینیی گەشەی دەکرد، ژن بکاتە یەکێک لە جەمسەرەکانی کارکردنی (زوهدی، ١٩٨٥: ٥١–٥٢) و کارایییەکی پێ ببەخشێ، کە پێشتر بەشێک نەبوە لە ڕۆڵە ئایینیی – کۆمەڵایەتییەکەی. لە قۆناغی دەرکەوتنی هەققەکان، لە پانتایی کۆمەڵایەتیی کوردییدا، زەمینەی هاتنە پێشەوەی ژنان بۆ نێو بزاڤ و چالاکییە نانەریتییەکان نەڕەخسابو، تا ژنان – جیا لە ڕەوشی باو – بتوانن لە نێو ڕوداوە مێژوییەکاندا، کەسێتیی خۆیان بنوێنن. ڕوانگەی گشتی لە سنوری ڕوانگە نەریتییە چەقبەستوەکەدا مابۆوە؛ ئەمەش بریتیبو لە بینینی ژن وەک ئامرازێکی خزمەتی پیاوان و منداڵ خستنەوە و تێرکردنی ئارەزوە سێکسییەکان (کوێستانی، ٢١٧). هەر بۆیە ئاسایی بوە، کاتێک هەققەکان هاتن پێگەیەکی تایبەتییان بە ژنان بەخشی، دوچاری تانەو تەشەری زۆر ببنەوە.

تەوەری دووەم: هەڵکشانی پێگەی ژن بەرەو لوتکە

سەردەمی مامە ڕەزا، سەردەمی هەرە گرنگی گەشەسەندنی پێگەی ژنان بوە لە نێو هەققەکاندا، چونکە لە دوای کۆچی دوایی شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە لە ساڵی (١٩٤٢)، بابەتی جێکردنەوەی ژنان لەنێو کۆڕ و کۆبونەوە کۆمەڵایەتییەکان، بوە بابەتێکی گرنگ و لەلایەن پێڕەوانی بزاڤەکەوە گفتوگۆی لەبارەوە دەکرا(شێخ بزێنی، ٢٠١٣: ١٣٣). مامەڕەزا لە نێو کولتورێکی کشتوکاڵیی – گوندنیشنییدا ژیابو و لەو زەمینە کۆمەڵایەتییە–ئابورییەوە، کاری سۆفیگەریانە ئەنجام دەدا، کە پیاوسالاری باڵی بە سەر ژینگە خێزانیەکەدا کێشابو، سیستەمێکی نەریتگەرای ئەوتۆ هەبو، بڕیاری لەسەر باش و خراپی تاکەکانی کۆمەڵگەی لادێنشین دەدا و گۆڕانکاریەکانیش لە بازنەیەکی داخراودا دەخولایەوە، کەچی ئەم بابەتەی کردە بابەتی گفتوگۆو.

لێرەوە دەروازەیەکی نوێ لە بزاڤی چاکسازی دەرکەوت، تاڕادەیەک کە دەگوترێت هەققە یەکەم جوڵانەوەی سۆفیگەرییە لە پانتایی کوریدا هەوڵی داوە ئازادی و سەربەستی ڕاستەقینە و ئازادی بیرکردنەوە و بەشداریکردن بە ژنان ببەخشێت؛ کارایی ژنان بگۆڕێت، تا وەک کاراکتەری بزوێنەر بنوێندرێن. بە متمانە بەخۆبونەوە بەشدارییەکی تەندروست لە هاوبەشی ژیانی نێو پێڕەوانی بزاڤەکە بکەن(فتاح، ١٩٥٨: ٣٩). ئەم کاراییەش، لە گۆشەیەکی بچوکی ڕێکخستنی کۆمەڵایەتییەوە، کە خۆی لە گروپێکی بچوکی سۆفیگەری دەبینەوە، دەستی پێکرد و هەوڵیدا بەرەنگاری ئەو بارودۆخە نەریتییە بێتەوە، کە هەژمونی بەسەر جوڵە و بزاوتی جێندەرییانە کردبو (عەلی، ١٩٨٣: ٧٢). هەڵبەت ئەو جۆرە کارە، بوێری گەرەک بو، چونکە پارێزەران و بەرگریکاران لە کولتورە نەریتییەکە، بەهێزتربون و هەژمونی ڕەهایان بە سەر فۆڕمی پێگەی دەسەڵاتییانەی تاک و چۆنییەتی بەڕێوەبردندا هەبو، بۆیە ئەو گۆڕانکاریانە بێ لەمپەر تێپەڕ نەدەبون و چاوەڕێ دەکرا ئاستەنگی زۆریان بۆ دروست ببێت، تەنانەت زیندانی و دورخستنەوەی لێ بکەوێتەوە.

سەرەڕای ئاستەنگەکان، مامە ڕەزا مەبەستی بو جیاوازییە جێندەرییەکان، بەپێی چوارچێوەی کۆمەڵایەتییانەی هزری خۆی، کەم بکاتەوە. چەشنە هاوبەشییەک لە نێوان نێرو مێ دروست بکات. ئەو پێیوابو هەر یەک لەم دو ڕەگەزە، دەتوانن نوێنەرایەتی کەسێتیی خۆیان بکەن و سەربەستی بۆ خۆیان فەراهەم بکەن، ئەگەر ژینگەی دروستیان بۆ بڕەخسێندرێت(زەند، ٢٠٠٦: ٢٠٥). بەرتەسکردنەوە ئەم ڕوانگەی بەکەم تەماشاکردنی ژنان و بەرجەستەکردنی هەندێک لە مافەکانیان لە ژیانی ڕۆژانەدا، کارێک نییە بە ماوەیەکی دیاریکراو، یاخود قۆناغێکی سنوردار یان تاکەکەسێک، ئەنجام بدرێت. چونکە پێویستی بەگۆڕینی چوارچێوە کۆمەڵایەتییەکانی هزری مرۆڤەکانەوە هەبو. بۆ کارێکی لەو شێوەیە لە ژینگەیەکی گوندنشینی نەخوێندەواردا، بێ بونی دامودەزگای ڕۆشنبیری، کارێکی تاقەت پڕوکێن دەبو، ئەگەر چوارچێوەی کۆمەڵایەتییەکە، بە بەها و فۆڕمی ئایینیی تازەباوەوە ڕەنگرێژ نەکرابایە. هەر ئەمەش بو مامەڕەزا کردی. ئەو بوێرانە دەستی بۆ کۆمەڵێک لەو خەسڵەتانە بردوە، کە دەبنە هۆی بەرجەستەکردنی مافەکانی ژنان لەنێو کۆمەڵگەدا، ئەمەش دوای کۆچی دوای شێخ عەبدولکەریمی

شـــەدەڵە هاتەکایەوە، بە هۆی نەمانی تەریقەت بەخشـــینەوە و تۆبەکردنی خەڵکی لە ســـەر دەســـتی شـــێخ، بۆ شـوێنگرتنەوەی(بدیل) شـێوە ئایینییانەی ئەم بابەتە، مامە ڕەزا چەندین بنەمای تایبەت بە بزاڤەکەی داهێنا بە ناوی بەهای ڕەوشتییەوە (تۆفیق، ٢٠١٠: ١٤٧)، کە تایبەتبون بە ڕێکخستنەوەی بزاڤەکە لەڕوی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری گشـتی و ئابورییەوە. ئێمە لەم توێژینەوەیەدا هەڵوەسـتە لەسـەر، ئەو بەها و فۆڕم و سـروتە ئایینییە داهێنراوانە دەکەین، کە تایبەتن بە ژنانەوە:

یەکەم: ئامادەی ژنان لە کۆڕو کۆبونەوەکاندا

لە نێو بزاڤی هەققەدا، بەتایبەت لە دەسـتبەکاربونی مامەڕەزا و جیابونەوەی گروپەکەی و کۆچکردنی بۆ گوندی کەلکەســـماق، پێگەی ژنان چوە قۆناغێکی نوێوە، لێرەوە ژنان بەشـــداریان لە کۆڕوکۆبونەوە و زیکری خانەقای کەلکەسماق و کۆبونەوەی تەکیەی گوندەکاندا دەکەن(تەوەکولی، ٢٠١٥، ٣١٥؛ تۆفیق، ٢٠١٠: ١٤٧)، لەو سەردەمەدا جگە لە زیکر و خواپەرسـتی کێشـە کۆمەڵایەتییەکان و بۆنە نەتەوەیی و ئایینییەکان لە تەکیەو خانەقاکاندا تاوتوێ دەکرا، بەشـداری ژنان لەو دانیشـتنانەدا بەو مانایەی گرنگی تایبەت پێدان و دەرخسـتنی و ڕۆڵی بەرپرسـیارێتی و سـەربەسـتی بیرکردنەوەییان پێبەخشـراوە، تەنانەت لە چەند گوندێکدا ژنان وەکو سـەر تەکیە دەسـتنیشـانکراون بۆ ئەوەی کـاروبـاری پێڕەوانی بزاڤەکە بەڕێوەبەرن و گوێڕایەڵی تەواو لەلایەن ســـۆفیەکـانەوە ئەنجـامـدراوە و پەرچەکردار ڕوی نەداوە (تەوەکولی، ٢٠١٥، ٣١٥، فتــاح، ٢٠٠٣ :١٨٨؛ تۆفیق، ٢٠١٠: ١٤٧). مەبەســـــت لەو بەشـداریکردنەی ژنانیش، لەســـەرەتادا، گوێگرتن لە ڕێنمایی و ئامۆژگارییەکانی ڕابەرەکەیان بوە، دواتر بەرەبەرە پەڕیوەتەوە بۆ ئەوەی مافی پێشـنیارو تێبینی و ڕەخنەگرتنیشـیان هەبێ(محەمەد: ١٩٨٥،: ١٨٧؛ فاروقی، ١٩٩٢:١٦). ژنانیش بە جلوبەرگی جوان و ڕازاوەوە بەشـــداریان لەو کۆبونەوانەدا کردوە(عەلی، ١٩٨٣: ٧٢)، ئەمەش بە هۆی ڕێنمای مامەڕەزا بوە، کە گرنگی زۆری بە جلوبەرگ و پاک و خاوێنی و ڕێکپۆشـــی داوە، تەنانەت وتەیەکی هەیە دەڵێت: ((ئەگەر تەنها پارەی کڕینی یەک دەسـت جلوبەرگی نوێت هەبو، ئەوا بێسـڵەمینەوە جلوبەرگەکە بکڕە و با جوان دەرکەون)). ئەمەش دەرچونێک بو، لە خەسڵەتە گشتییەکانی سۆفیگەریدا، کە بریتیبوە لە پۆشینی جلوبەرگی سـادە، کە بەشـێک لە سـۆفیانی بزاڤەکە گونیەیان لە بەرکردوە و جۆرێک لە تەرکی دونیایان کردوە و خۆیان بۆ خزمەتی تەریقەتەکە یەکلاکردۆتەوە و گوێیان بەڕێکپۆشـــی و جۆری پۆشـــاک نەداوە. بەڵام ئەوەی ئەو کردی، دەرچون بوە لەو نەریتە باوە، بەمەش سـەرنجی ژنانی ڕاکێشـاوە بۆ بەشـداریکردنی زێتر لە کۆڕانە. ئەگەرچی ئەم بەشدارییەی ژنان وایکرد بزاڤەکە ڕوبەڕوی تانە و ڕەخنەی زۆر ببێتەوە، محەمەدی فەقێ سەعید مەحمود (٢٠٠٤: ٤٧)، ئاماژە بەم بابەتە دەدات و دەڵێ: ((باســـی تێکەڵبونی ژن و پیاوی بزاڤی هەققەم زۆر بۆ کراوە، کە لە یەکتر ناگەڕێنەوە و شـــێوەی تەگە و بەران مامەڵەدەکەن و ئیباحیەت بڵاودەکەنەوە و ســـەرچاوەی ئەنجامدانی کاری

ناشـــەرعین و ژن بێ مارەبڕین دەدەنە یەکتری)). ئەمە جۆرە لە مامەڵەکردن پشـــتڕاســـت نەکراوەتەوە و بەڵگەی پێویست لە بەر دەستدا نییە.

شـــیرینی حاجی شـــەریف (٢٠١٩: ٣٨)، ڕونیکردۆتەوە، کە لێرە بەدواوە، خانەقای گەورە بە ژنان بەخشـــراوە و ڕۆڵی 'برا ســـەیار'یشـــیان گێڕاوە و بە گوند و ناوچەکاندا گەڕاون و بانگەشـــەییان بۆ بزاڤەکە کردوە و دۆســـت و لایەنگریان بۆ پەیداکردوە و باس و خواســـــی خانەقایان گەیاندۆتە خەڵکی گوندەکان و بەرگریان لە تێگەی باوەڕییانەی بزاڤەکە کردوە.

بزاڤی هەققە هاوشـــێوەی پارتە ســـیاســـیەکان ژمارەیەک کاراکتەری خۆبەش بە ناوچە و دەڤەرەکاندا گوند بە گوند دەخولانەوە و بەبرا سەیارەکان (برا گەڕۆکەکان) دەناسران، هەندێکجار بە شێتەکان ناویان هاتوە، لە گروپی بچوکی دو کەسی پێکدەهاتن، تاکو ئێستا چەند کەسێک لەو کاراکتەرانە لە ژیاندا ماون و لە کۆتایی تەمەنیاندان.

دوەم: خوشک و برایی

مامەڕەزا ڕابەری دوەمی بزاڤی هەققە لە چوارچێوەی داهێنانەکانیدا بۆ ڕێکخســـتنەوەی نێو ماڵی بزاڤی هەققە و پاراستنی شیرازەی ئەو بزاڤە و تۆکمەکردنی ڕیزەکانیان و چاندنی خۆشەویستی لە نێو پێڕەوانیاندا دوای کۆچی دوای شـێخ عەبدولکەریم و دەســـتەواژەی برایەتی و خوشـکایەتی ڕاگەیاند(فاروقی، ١٩٩٢، :٢٥؛ تەوەکولی، ٢٠١٥: ٣١٤)، ئەمەش بوە فاکتەرێک بۆ درێژەدان بە مانەوەی بزاڤەکە بە تۆکمەیی و گەشـــــەکردنی، بە شـــێوەیەک کە زۆرینەی خانەوادەکانی پەیڕەوکاری هەققە، لەیەکتر نزیکبونەوە و لە هەر شـــــوێنێک، کە یەکێک لەو خانەوادانەی تێدا نیشتەجێبایە بە ماڵی خۆییانیان دەزانی. جگە لەوەی پەیوەندی نێوان ڕەگەزی نێرو مێی بردە قۆناغێکی نوێوە، پیاوان بە خوشـــــک ناوی ژنەکانیان دەهێنا، ئەمەش وەکو ڕێزێک بۆ ڕەگەزی بەرامبەر، ژنانیش بە برا ناوی پیاوەکانیان دەبرد(فاروقی، ١٩٩٢: ٢٥)، ئەم بابەتە ڕۆچوە نێو ســیســتەمی کولتوریی بزاڤەکە و کاریگەری دەرونی لە سەر بەشی زۆری تاکەکانی بزاڤەکە دروستکرد.

سێیەم: هاوسەرگیری (شیربایی و ژنبەژن و گەورە بە بچوک)

مـامەڕەزا چەردەیەک بەهـای ئـاکـاریی 'ڕەوشـــــت'، بۆ ژیـان و گوزەرانی پێڕەوان، دوای دەســـــتپێکردنی ڕێبەرێتییەکەی لە ساڵی ١٩٤٢، دارشت و داوای لە پێڕەوان و هەوادارانی کرد بێجیاوازی جێبەجێی بکەن(سوڵتانی، ٢٠٠٢: ١٠٣)، هەرکەس پێچەوانەی 'ڕەوشت' مامەڵەی بکردایە یان لاساری و کەمتر خەمبوایە لە جێبەجێکردنی، بە چەند ڕێکارێک ســـزا دەدرا(تەوەکولی، ٢٠١٥، ٣١٥). یەکێک لەو بەها ئاکارییانەی دواتر بوە بەشـــێکی گرنگی ســیســتەمە کولتورییەکەی پێڕەوانی بزاڤەکە، ڕەتکردنەوەی شـــیربایی بو(کوێســـتانی، :٢١٦)، بەشـــێوەیەک ئەو بڕە پارەی لە بری شیری دایک لە کاتی بەشودانی کچەکاندا لە لایەن خانەوادەی کچەکانەوە لە خانەوادەی داخوازیکەر

وەردەگیرا، پیڕەوانی بزاڤەکە بە گڵاویان دەزانی و دەیانوت ئامادەنین کچە نازدارەکانمان بە پارە بگۆڕینەوە (شەدەڵە، ١٩٨٩: xxi؛ شێخ بزێنی، ٢٠١٣: ١٣٧).

سەرەڕای بونی ئەم دیاردەیە لە نێو کۆمەڵگەی کوردیدا، ڕەنگە ڕەتکردنەوەی ئەو برە پارەیە لەلایەن لایەنگرانی بزاڤەکەوە جۆرێک لە گاڵتەجاری بۆ دروســـت کرد بێتن، بەڵام بێگومێدانە ئاســـتەنگ و تانە و هێرشـــی نەیارانیان بەردەوامبون لەســـــەر ئەم بڕیارەیانە. تەنانەت بزاڤەکە لە چەند بوارێکی تایبەت بە ئایندەی ژنان چاکســـــازی لە نێوخۆیدا ئەنجامدا وەک ڕەتکردنەوەی گەورە بە بچوک یان ژن بەخشـــــین لەبری خوێن و دوژمنداریی. ئەوەی باجی ئەو بابەتەی دەدا، ئەو کچانە بون کە لە بری خوێنەکە دەبەخشران، بە مەبەستی کۆتاییهێنان بە خوێنڕشتنی زیاتر. ئەمە ببوە بەشـــێک لە کولتوری چارەســـەری کێشـــە قورســـەکان لە زەمینەی کۆمەڵایەتیی کوردییدا. بەڵام هەقـقەکـان ئەم دیـاردەیـان ڕەتـکـردەوە، پـێـیـانـوابـو، ئەمە ســـــتەمـێـکـی ئـاشــــــکـرایە لە ژنـان و بەکاڵاکردنیانە(شەدەڵە:٢٠٢٠/٣/٢٠).

ژنانی بزاڤی هەقە لە دیاریکردنی هاوســـەرەکانیاندا خاوەن بۆچونی تایبەت بە خۆیان بون، هاوبەشـــی ژیانی ئایندەیان بۆ خۆیان دیاری دەکرد(تەوەکولی، ٢٠١٥، ٣١٥)، لە کاتێکدا پەیوەندی و گفتوگۆی تایبەت بە ژیانی هاوســـەرگیری نێوان نێرومێ لە کۆمەڵگەی نەریتێکی کوردیدا ســـنورداربوە. ســـەخت بو بۆ کوڕەکان هاوســـەری داهاتویان لەڕێگەی سۆزداری و پەیوەندی پێش وەختەوە دەستنیشانبکەن، تەنانەت بەشێک لە کوڕ و کچەکان بێ ئاگاداری خۆیان لە ڕێگەی بریکارێتی باوکەوە بێ ئەوەی یەکتر ببینن و بۆچون بگۆڕنەوە لێک مارە دەکران. کەچی مەرجی هاوســـــەرگیری، لە نێو پیڕەوانی بزاڤی هەقە، بریتیبوە لە ئامادەبون و ڕەزامەندی هەردو ڕەگەز. بەڵام هەمو وردەکاریەکانی تری پەیوەست بە پرۆسەی هاوسەرگیریی، هاوشێوەی کۆمەڵگەی نەریتیی بوە. ئەم گۆڕانەی پرۆســـەی یەکترناســـین و هاوســـــەرگیریی، بۆ ماوەیەکی زۆر چیرۆکی نابەجێی بۆ بزاڤەکە لەســـــەر هەڵبەســـــترا بو(ســـــوڵتانی، :١٠٠). ئەگەرچی بۆ ناوەندە ئاینییەکە خۆی، جێکەوتەی دورمەودای هەبوە، لە کەمکردنەوەی ڕێژەی تەڵاق و تێکچونی شیرازەی کۆمەڵایەتیی.

ئەمەش بەدەربو لە هەمو خۆشەویستی و سۆزداریەک، سۆزداری و گفتوگۆی نێوان ڕەگەزەکانی بزاڤی هەقە کراوەتر بوە، فاروقی دەڵێت ژنانی بزاڤی هەقە کاتێک لە مەجلیســـی یەکتر دادەنیشـــن پێویســـتیان بە پەچەو سەرپۆش نییە(١٩٩٢: ٢٥)، بایەخدان بە ژنان لە نێو بزاڤی هەقە سنوری خۆی بەزاندوە و وەکو پیرۆز تەماشای ژنان کراوە، پیاهەڵدانی زۆری بۆ کراوە، ڕێزی زۆری لێگیراوە ، تەنانەت هینی هارۆڵد هانســـن (١٩٨٥:٣٤٦-٣٤٧)، دەڵێت هەقەکان ژن پەرســـتن، باس لەوە کراوە هیچ کەســـێک لە ســـەر پەیوەندی ســـۆزداری نەکوژراوە یاخود کێشەی گەورەی دروست نەکردوە، کاتێک کێشەیەکی لەو جۆرەش ڕویدابێت لە نێو پەیرەوانی بزاڤەکەدا لە ڕێگەی گفتوگۆی ناوخۆی و بە سەرپەرشتی کاراکتەرە گرنگەکانی بزاڤەکە چارەسەرکراوە، لە قورسترین باردا کێشەکە

ڕوبەڕی مامە ڕەزا دەکرایەوە، پاش چەند دانیشـــتن و ڕاگۆڕینەوە و بانگکردنی لایەنەکانی کێشـــەکە ڕێکاری چارەسەری بۆ دەدۆزرایەوە(میران، ٢٠٠٠: ٦٧؛ شێخ بزێنی، ٢٠١٣: ١٣٦).

لە هەمان کاتدا ژمارەیەک لە خوشـــکانی بزاڤەکە ژیانیان بۆ خزمەتی خانەقا تەرخانکرد بو لە نێو خانەقادا ژیانیان دەگوزەراند، هیچ کێشـــەیەک کە ببێتە هۆی دەنگدانەوە ڕوی نەداوە، ئەمەش ئەو بۆچونە ڕەتدەکاتەوە کە ڕۆمانیەکان لایان وایە ژن شـــەیتانی دڵە، یاخود لاتینەکان دەڵێن شـــەیتان نازانێ ژنان لە کوێ چەقۆ تیژدەکەن، بوزیەکانیش دەڵێن مادام ژن هاتە ناو ماڵ شـــەیتانیش هات(عبدالخالق، ٢٠١٤: ٩٥-٩٦)، لە بارێکی تردا مامەڕەزا خانەقای کەلکەســـماق لانەی لێقەماوان بوە و بەشـــێک لە ژن و پیاوانی بێنەوایان لە نێو خانەقادا ژیانیان گوزەراندوە[٣](شـەدەڵە، ١٩٨٩: xxi؛ میران، ٢٠٠٠: ٦٧). بەشـێک لەو ژنانە لە پیاو و خانەوادەکانیان جیابونەتەوە و بێ هیچ مەترســـی و هەڕەشـــەیەک لە خانەقادا ژیانیان گوزەراندوە و بەشـــداریان لە چالاکییە کۆمەڵایەتی و ئاینییەکانی بزاڤی هەققەدا کردوە(تۆفیق، ٢٠١٠: ١٣٨-١٣٩).

جەمال بابان(١٩٨٣: ٧)، ئەم بابەتە پشت ڕاست دەکاتەوە و دەڵێت: کاتێک بەڕێوبەری ناحیەی میرزا ڕۆستەم بو، چەند جارێک ســەردانی کەلکەســماقم کرد، بەڵام هیچ دیاردەیەکی ناشــرین و نابەجێم بەدینەکرد هیچ جارێکی ڕوینەدا کە ژن هەڵگرتنێک یان ڕەدوکەوتنێک لە نێو بزاڤەکەدا ڕوبدات(زوهدی، ١٩٨٥: ١٠٥)، مەلا سـەلمان تیشک دەخاتە ســـەر ئەم بابەتە لە چاوپێکەوتنێکدا کە لەگەڵ حاجی عەلی ســـمایل عەلی کردوە، لە دایکبوی ١٩١٩ بو و خەڵکی دەڤەرەکەیە و هەمیشە هاتوچۆی خانەقای کردوە و دۆستایەتی لەگەڵ پێڕەوانی بزاڤەکەدا هەبوە، لە زمانی حـاجی عەلیەوە دەگێڕێتەوە، کە جگە لە چـاکە هیچ خراپەکـاریەکم لە پێڕەوانی بزاڤی هەققە نەبینیوە، هەرچەنـدە هەندێک جار جاســوســیشــم بە ســەرەوە کردون بۆ ئەوەی بزانم چی دەکەن (٢٠١٨: ٢٢). ئەمە لە کاتێکدا بوە، بە بەراورد لەگەڵ ســـەردەمەکە و لە ناوچە جیاوازەکاندا، ئەم دیاردەیە بە شـــێوەیەکی ئاشـــکرا بەرچاودەکەوت و چەندین کێشەی کۆمەڵایەتی بە دوای خۆیدا دەهێنا و لە هەندێک بارودۆخدا خوێن ڕشتنی لێ دەکەوتەوە.

یەکێکی تر لەو بنەمایانەی کە ژیانی هاوسـەرگیری لە نێو کۆمەڵگەی کوردی ئەو سـەردەمەدا لەسـەر پێکدەهات، بونی خوشک بو، بۆ ئەوەی ژیانی هاوسەری بەدەست بهێنێت لە ڕێگەی ژن بە ژنەوە. ئەمەش بە ڕێکەوتنی نێوان هەردو بنەماڵە ئەنجام دەدرا، سـەرەتای ئەم پەیوەندییە لە ڕێگەی دەسـتپێشـخەری یەکێک لە بنەماڵەی داواکارەوە دەسـتپێدەکات، دوای ڕاگۆڕینەوە و هەواڵپرسـین ئەم جۆرە لە هاوسـەرگیری ڕودەدات، ئەگەر خانەوادەیەک کچی شـــایســـتە و هاوتەمەنی کچی بنەماڵەی بەرامبەریان نەبێت، ئەوا کچێکی بچوکتر لە تەمەن لە کەســێکی بنەماڵەی خاوەن کچ مارەدەکرێت، زۆرجار کچە بچکۆڵەکە لە کەســـێکی بە تەمەن مارە دەکرا، کە پێی دەوترا گچکە بە گەورە. ئەم پرۆسەیە لە لایەن بزاڤی هەققەوە ڕەتکراوەتەوە و پێیانوابوە بەشێکە لە چەوسانەوەی ژنان و هەوڵیان داوە لە زەمینەی کۆمەڵایەتی خۆیاندا بنبڕی بکەن(زوهدی، ١٩٨٥: ٣٥)، وایاندەبینی ئەم چەشـــنە نەریتانە ژنان لە کۆمەڵگادا پێوەی دەناڵێنن و باجی قورسی دەدەن(عبدالله،١٩٣٤: ٣؛ شەدەڵە، ١٩٨٩: xxi).

جگە لەو چاکسازییانە کە بزاڤی هەققە خۆی بە سەرمەشقی داهێنانیان دەزانێ، دیاردەی فرەژنیش لەنێو پێڕەوانی بزاڤی هەقەدا بە تایبەت گروپی مامەڕەزاییەکان دەگمەن بوە، شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە و مامەڕەزای برای تەنها یەک ژنیان هێناوە(زوهدی، ١٩٨٥: ٤٠؛ مەحمود، ١٩٩٩: ٨٧). لە کاتێکدا لە پانتایی کوردیدا بە تایبەت لەو سەردەمەدا پیاوانی خاوەن دەسەلات و هەژمونی چەند ژنێکیان دەهێنا، فرە ژنی لە نێو پیاوانی دەرکەوتوی کۆمەڵگا بەشێک بو لە شکۆ و دەسەلات، چونکە نەوەی زۆریان دەخستەوە و لە چەسپاندنی دەسەلاتیاندا سودیان لێوەردەگرتن و چینی گشتیان پێدەمکوت دەکردن.

تەوەری سێیەم: دونیابینییەکی جیاواز بۆ ژنان

حەمە سوری کلاوقوت دوای کۆچی دوای شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە لە ساڵی ١٩٤٢ لە شەدەڵەوە کۆچی کرد بۆ گوندی کلاوقوت لە ناوچەی شوانی پارێزگای کەرکوک، لەو گوندەدا گروپی تایبەت بە خۆی پێکەوەنا، لێرەوە دونیابینی حەمەسور بۆ سۆفیگەری و پەیوەندییە ئاینی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و سۆسیالیزمی و سۆفیگەری گرنگیدان بە ژنان دەردەکەوێت، چونکە پێشوتر حەمەسور لە ژێر سایە و کاریگەری شێخ عەبدولکەریمدا و بیرکردنەوە و کاریگەریەکانی لە مەودایەکی بچوکدا دەخولانەوە و شێخیش دەسەلاتی تەواوی بە سەر حەمەسوردا هەبوە، بۆیە دونیابینی حەمە سور چ بۆ ژنان چ لە بوارەکانی تردا تاڕادەیەک ونن. دەکرێت بۆچونەکانی حەمە سور لە دوای گواستنەوەی بۆ دەڤەری شوان و گوندی کلاوقوت لێکبدەینەوە.

لە لایەکی ترەوە تێڕوانینی حەمەسور لە بواری ژناندا لە مامەڕەزا و گروپەکەی جیاواز بونە، هەرچەندە حەمەسور گروپێکی سۆسیالیستی تری لە مامەڕەزا دامەزراندوە و لە قوژبنێکی بچوکی کۆمەڵگادا هەوڵی پراکتیزەکردنی داوە، لەڕوی چۆنایەتی و چەندایەتیشەوە جیاوازی قەبە لە نێوان ئەو دو گروپەدا هەیە، کە خاوەنی سەرچاوە ئایدۆلۆژین و پەروەردەی یەک خانەقا و یەک ڕێپیشاندەر و سەرپەرشتیکار بونە، واتە هەردو گروپ لە یەک سەرچاوە ئاویان خواردۆتەوە، بەلام لە بواری ژناندا دابەشی دو تێڕوانینی جیاواز بون، ئەو جیاوازیانە لە نێوان ئەو دو گروپە تەمەن درێژەی دوای مردنی شێخ عەبدولکەریم بە زیندوی و گەشەکردوی مانەوە لە چەند خاڵێکدا باسی لێوەدەکەین:

١.منداڵنەبون: بۆ مانەوەی کۆمەڵگا و درێژەدان بە ڕەگەزە جیاوازەکان، پێویستە نەوەکان دەستاودەست پێبکرێن، نەوە دوای نەوە درێژە بە ژیان بدەن، وەکو دەڵێن ئێمە ئەم ژیانەمان بەقەرز لە نەوەکانی داهاتومان وەرگرتوە، پێویستە پاش چەند ساڵێکی تر ڕادەستیان بکەینەوە، بەلام حەمەسوری کلاوقوت دوای ئەوەی گروپێکی تایبەت بە خۆی لە هەناوی بزاڤی هەقەدا دابڕاند، کە بە حەمەسورییەکان ناسران، هەرچەند لە دیدارو چاوپێکەوتەکانیان خۆیان بە هەقە زانیوە، پابەندبونی خۆییان بۆ بزاڤەکە دوپات کردۆتەوە ساڵانە دیاری و کۆمەکیان پێشکەش بە خانەقای شەدەڵە کردوە (شێخ محمود، ٢٠٢٠)، کەچی ئەوەی لە کردار و ڕەفتارەکانی

گروپی حەمەسوریەکاندا ڕەنگیان دایەوە جیاوازی جەوهەری بون لەگەڵ ئەو سەرچاوەیەکی کە لێی جیابونەوە، نەوە نەخستنەوە یەکێک لە زەقترین ئەو جیاوازیانەیە، چونکە چ لە سەردەمی شێخ عەبدولکەریم و چ لای گروپی مامەڕەزا ئەو دیاردەیە بونی نەبوە، سەبارەت بە پاساوی حەمەسوریش بۆ ئەم دیاردەی قەدەغەکردنی منداڵبونە، چەند بۆچونێک باسی لێوەدەکرێت، هەندێک لە بۆچونەکان لە خودی حەمەسورەوە سەرچاوەیان گرتوە و هەندێکی تر لە پیڕەوانیان وەرگیراوە و هەندێک لە بۆچونەکانی تر لە سەرچاوە مێژوییەکاندا شرۆڤەی بۆ کراوە، هەڵبەتە ئەوەمان بیرنەچێت حەمەسور تەنها و تەنها لە نێو ئەو گروپە خێزانیەی لەگەڵ خۆیدا دەژیان منداڵبونی قەدەغەکردوە، لە نێو پیڕەوانی کە لە شارو شارۆچکەکانی تردا گوزەرانیان دەکرد، منداڵبون ئاسای و ڕێگەپێدراوبو، ئەو هەوادارانەی کە لە دەرەوەی کلاوقوت دەژیان ژمارەیان زۆر لەو چەند خێزانەی لەگەڵ حەمەسور دەژیان زیاتربون(تۆفیق، ٢٠١٠، ١١٩). هەرچەندە باس لەوە دەکرێت کە حەمەسور لە ژنی یەکەمی کچێکی بە ناوی فاتیمە کوڕێکی بە ناوی عەبدوڵلا هەبوە، بەڵام دوای جیابونەوە لە ژنەکەی ئەو دو منداڵەش لەگەڵیدا لە گوندی کلاوقوت نەژیاون، کوڕەکەی لە بەڕوداوی ئۆتۆمبیل کۆچی دوای کردوە و کچەکەشی لە ساڵی ١٩٥٩ شوی بە مام حەسەن لە شاری سلێمانی کردوە و ئێستا چەندین نەوەی خستۆتەوە[٤](مام حەسەن: ٢٠١٠/١١/٢٠ ؛ تۆفیق، ٥٦:٢٠١٠). شوانی دەڵێت حەمەسور لە ترسی ئاژاوە دروست بون و تێکچونی شیرازەی ڕیزەکانی و کەوتنەوەی فیتنە لە نێوان خانەوادەکانی کە لە گوندی کلاوقوت پێکەوە ژیانیان دەگوزەراند، بۆ پاڵپشتی ئەو بابەتەش حەمەسور پشتی بە ئایەتی قورئانی ژمارە ٢٨سورەتی ئەنفال بەستوە کە دەفەرمێت: (واعلموا أنما أموالكم وأولادكم فتنة) ئیبن کەسیر لە تەفسیرەکەیدا دەڵێت ئەو ماڵ و منداڵ و سەروەت و سامانەی کە خودا پێی بەخشیون بۆ تاقیکردنەوە و شێوازی مامەڵە و بە کارهێنانیانە لەلایەن مرۆڤەکانەوە، ئایا چەند دەتوانن باشی بەکاربهێنن(١٩٩٨: ٣٠٢)، بەڵام حەمەسور ئەم ئایەتەی بە شێوەیەکی تر لێکداوەتەوە، لای وایە منداڵ سەرچاوەی نەهامەتی و دروست بونی ئاشوبە، دەبێتە هۆی دروست بونی ئاژاوە و لێکترازان، بەرنامە بۆ دارێژراوەکان هەڵدەوەشێنێتەوە یاخود لاوازیان دەکات، درز دەخاتە نێو خانەوادەکانی پیڕەوانی بزاڤەکە بۆیە ڕێگە لە منداڵبون دەگرێت و هەمو ئەو خێزانانەی لە گوندی کلاوقوت دەژیان هیچ منداڵێیان نەبو (تەیفور، ٢٠٠٢، ٢٢٢؛ تۆفیق، ٢٠١٠ :١٢١؛ ڕەسول:٢٠١٠). ئەوەی جێگەی باسە حەمەسور ڕێگری لە منداڵبون گرت، کەچی لە کۆکردنەوەی سەروەت و سامان و زەوی چاندن و باخچەداری کەمتەرخەمی نەکرد(زوهدی، ١٩٨٥: ١٠٥)، حەمەسور لە ماوەیەکی کورتدا بوە یەکێک لە دەوڵەمەندەکانی گوندە و بەشێک لە زەوی و زاری گوندەکەی کڕی، ئەمەش لەگەڵ بەشێک لە ئایەتەکە یەک نایاتەوە کە درێخی لە کۆکردنەوەی ماڵ و سامان نەکردوە و منداڵ بونیشی قەدەغە کردوە(عەلی، ١٩٨٣: ٧٠)، ڕەنگە بۆ هۆکاری مانەوەی خێزانەکان بوبێت وەکو یەک خێزان و هەر خانەوادەیەک بە دوای بەرژەوەندییەکانی خۆی نەکەوێت(شێخ بزێنی، ٢٠١٣: ٨٤)، بەشێک لەو خێزانانەی کە بە هەر

هۆیەکەوە بوبێت لە بزاڤەکە جیابوبێتنەوە گەڕاونەتەوە سەر ژیانی تایبەتی خۆیان و نەوەییان خستوتەوە(تۆفیق، ٢٠١٠، ١٢١).

بۆ ناوەڕاستی سەدەی بیستەم لە نێو کۆمەڵگەیەکی گوندنیشنی دواکەوتودا بتوانیت ڕێگە لەوە بگریت (١٤) ژن پێکەوە لەگەڵ پیاوەکانیان لە ماڵێکدا بژین بێئەوەی نەوە بخەنەوە، لە کاتێکدا ڕۆشنبیری سێکسی لە ئاستێکی لاوازدابوە و چۆن توانراوە ڕێگە لە سکپڕی بگرن؟ لە وڵامی پرسیارێکی لەم شێوەیەدا حەمەسور دەڵێت، دەشتی شوان چەندە بە پیت و بەرەکەتە ساڵ دوانزەی مانگ گاسنی لێ بدەیت، بەڵام ئەگەر تۆوی پێدانەکەیت هیچ شتێک بەرهەم ناهێنێت، کەواتە حەمەسور گروپەکەی ڕاسپاردوە کە پیادەی ڕێگری سروشتی(منع طبيعي) بکەن(تۆفیق، ٢٠١٠: ١٢٣). ئەمەش بۆ پیاوان سەختە زۆرجار تێیدا سەرکەوتو نابێت منداڵ دروست دەبێت، بەڵام هیچ خانەوادەیەکی گروپەکەی حەمەسور منداڵیان نەبوە.

حەلاوەخان خێزانی حەمەسور دەڵێت من حەزم لە منداڵبون هەبو، بەڵام دەمزانی حەمەسور حەزی لێناکات، بۆیە باسم لە منداڵبون نەدەکرد، زۆرجار حەمەسور دەیوت لەسەر ئەوەی منداڵ ناخەینە ڕۆژێک دێت خەڵکی دەست خۆشیمان لێدەکەن(٢٠١٠/١١/٨). حەسەنی زێنێ لە چاوپێکەوتنێکی ڤیدیۆیدا کە لە ساڵی ١٩٨٥ لە گوندە کلاوقوت لەلایەن کەسێکەوە بە ناوی عەباسی ڤیدیۆ تۆمارکراوە ئەوە ڕەتدەکاتەوە کە حەمەسور بڕیاری قەدەغەکردنی وەچە خستنەوەی دەرکردبێت، بەڵکو سەرقاڵیمان بە تەریقەت و زیکرەوە دەرفەتی منداڵبونمان نەبوە، لە درێژەی چاوپێکەوتنەکەیدا بەریەکەوتنێک لە قسەکانیدا هەیە، دەڵێت حەمەسور دەیوت منداڵمان ناوێ چونکە گەورەبون جێمان دەهێڵن.

٢.فرەژنی: مامەڕەزا و شێخ عەبدولکەریمی براگەورەی فرەژنیان پیادەنەکردوە، هەرچەندە باس لەوە نەکراوە لە چوارچێوەی ڕەوشت و بەرنامەی مامەڕەزادا بە شێوەی فەرمی قەدەغە نەکراوە، بەڵام کەمترین دیاردەی فرەژنی بەرچاودەکەوێت و ڕابەرە دیارەکانی بزاڤەکە خۆیان لە فرەژنی بە دورگرتوە، بەڵام حەمەسورییەکان فرەژنیان پیادەکردوە و حەمەسور چوار ژنی هێناوە لە جوانترین و شۆخترین ژنەکانی سەردەم(تۆفیق، ٢٠١٠: ١١٩–١٢٠). ژنی یەکەم ناوی مەلیحە بوە و خەڵکی چەمچەماڵە، ژنی دوەمی ناوی بەهێیە زۆر لای حەمە سور نەماوە و تەڵاقی داوە، ژنی سێیەم ناوی خەدیجە عەبدوڕەحمانە خەڵکی گوندی سەرمۆردە، ژنی چوارەمیشی ناوی تەلحە و خەڵکی گوندی دەلۆیە(تەلحەخان: ٢٠١٠/١١/٨؛ تۆفیق، ٢٠١٠:١٠٥). حەسەنی زێنێش بە دوەم کەسی حەمەسورییەکان ئەژمار دەکرێت، دو ژنی هێناوە.

ئەوەی سەرنجمان بۆ بابەتەکە ڕادەکێشێت مافی ژنان و ئازادی ڕادەبڕین و بیرکردنەوە و بەشداری لە کۆڕوکۆبونەوەی کۆمەڵایەتیان کە لە نێو بزاڤی هەققە بە دەنگێکی بەرز باسی لێوەکراوە، لە نێو حەمەسورییەکاندا ئەم دەنگە خەفەکراوە و هاوشێوەی کۆی کۆمەڵگای کوردی ئەو سەردەمە ژن سەرقاڵە ماڵ و منداڵ بەخێوکردن

بوە، بەڵام مافی منداڵبون لە ژنانی حەمەسووری وەرگیراوەتەوە، تەنانەت حەمەسوور قەدەغەی کردوە کە منداڵی خانەوادەکانی تری گوندە کە لە پێڕەوانی حەمەسوور نەبون سەردانی ماڵی حەمەسوورییەکان بکەن بە پاساوی ئەوەی ژنەکان سۆزدارن دواتر حەز لە منداڵ دەکەن، ئەو مافەی لە ژنان وەرگرتبۆوە، کە گرنگی بە منداڵی دراوسێکانیش بدەن، بۆ ئەوەی کۆنترۆڵی لایەنی دەرونیان بکات و نەکەونە ژێر کاریگەری هەستیانەوە.

ئەم جۆرە لە مامەڵەیە لای گروپی مامەڕەزاییەکان ڕەتکراوەتەوە و ژنان لە مافەکانیان پارێزراوبون، سەربەستیەکی باڵایان هەبوە.

تەوەری چوارەم: ژن وەک پاساوێک بۆ شکاندنی بزاڤەکە

بەشی زۆری بزاڤە سۆفیگەرییەکان لە پانتایی کوردیدا، بەرەنگاری یەک فۆڕم لە هێرش و تۆمەتبەخشینەوە لە بواری پێگەی ژناندا بونەتەوە. ئەویش وێناکردنیانە، وەک تێکشکێنەری بەها ڕەوشتییە فەرمییە باوەکان. لەکاتێکدا، ئەو بزاڤانەی کە لە هەناوی ئایینی ئیسلامەوە دروستبون و خەریکی دروستکردنی قەوارەی سەربەخۆیان بونە، لە ڕوانگەی جیاوازەوە لە بنەما باوەڕیی و ڕەوشتییەکانیان ڕوانیوە و لە کردەوەیاندا نواندویانە. لە نێو کۆمەڵگەی کوردیشدا بەشێک لە کەسێتیی مرۆڤەکان و سەروەرێتی کۆمەڵایەتییانەیان، بەستراوەتەوە بە پاراستنی ڕەوشتی مێینەکانیان. هەر بۆیەشە لەم ڕوانگەیەوە تەماشای جوڵەکانی بزاڤەکان، لەوانەش هی هەققەکانیان کردوە. هەمو جۆرە جوڵانەوەیەکیان لەچوارچێوەیەکی دیاریکراوەوە شێوەگیر کردوە، تا لە نێو کۆمەڵگەدا قێزەون بنوێندرێن، بەمەش ڕەوایەتی بدەن بە دەسەڵاتی سیاسیی، تا هێز دژی ئەو بزاڤانە بەکاربهێنێت و کپیان بکاتەوە.

بە هەمان شێوە دەربارەی بزاڤی هەققەش هەمان دیاردە باسکراوە کە بە 'چراپڤ' یان 'شەوەڕەشە' یاخود 'زگە ڕوتە' باسکراوە. گوایە پێڕەوانی بزاڤی هەققە شەوێک لە یەکێک لە ماڵەکان کۆدەبونەوە و کۆڕیان ئەنجام دەدا دوای وتنەوەی قسەی خۆش یەکێک فوی لەچرا دەکرد و دەیکوژاندەوە، ئیتر هەر یەکێک ژنێکی لەگەڵ خۆیدا دەبرد و سێکسی لەگەڵدا ئەنجام دەدا، یاخود گوایە ژنەکان جلی ژێرەوەیان لە قوژبنی ژورەکە دادەنا و هەر پیاوێک یەک لەم جلانەی لە تاریکیدا لەگەڵ خۆیدا دەبرد و دواتر لەگەڵ خاوەن جلەکەدا سێکسی ئەنجام دەدا(مەلا سەلمان، ٢٠١٨:٢٠). گەڕیدە و نوسەر کەریم زەند(١٩٧١: ٨٧)، بەم شێوەیە ئەم بابەتە دەگێڕێتەوە و بە کۆڕی یادەوەری ناوی دەهێنێت، دەڵێت جگە لە پێڕەوانی بزاڤی هەققە کەسی تر بەشداری لەو کۆڕەدا ناکات، پێویستە هەمو بەشداربوان ژنێک لەگەڵ خۆیاندا بهێنن، ئەگەر سەڵتیش بێت پێویستە دەستەخوشکی خۆی لەگەڵ خۆی بهێنێت، ئەمەش نیشانەی بەرزی ڕێبازەکە بوە، کە بواری بەشداربونی ژنانی لە کۆڕو کۆبونەوەکاندا ڕەخساندوە. نوسەر ئەمە بە هاوشێوەی مزگەوتی گەورەی سلێمانی کە ژن و پیاو تێیدا نوێژ دەکەن، چواندوە و دەڵێ: ژن و پیاوانی هەققە بە خامۆشی و بە خۆداپۆشینەوە زیکر دەکەن و ڕایان وایە کێوێک لە نێوانیاندایە (زەند،١٩٧١: ٨٧).

بەهەرحاڵ، لە ناوکۆی مێژویی بەریەککەوتنی هەققەکان بەدەرەوەی خۆیانەوە، بابەتی ژنان کرا بە بابەتێکی سیاسی بۆ ئەوەی نەیارانیان، بە توندترین شێوە، پەلاماری بزاڤەکە بدەن. بۆ نمونە تێکەڵی نێوان ژن و پیاو بە تێکەڵی مەڕو بەران شوبهێندراوە و باس لەوەکراوە لە ژنی یەکتر نەگەڕاونەتەوە و سۆسیالیستی ژنانیان پیادەکردوە. باجەلان (٢٠٠٦: ٣٩٨) دەربارەی ژنانی هەققە دەچێتەوە سەر ئەو گێرانەوە زارەکییانەی لەنێو کۆمەڵگەی نەریتیی موسڵمانەوە، لەبارەیانەوە دروست بوە. دەڵێ مەولود عەلی و ئۆمەر ئامینە کە دو لە پێڕەوانی مامەڕەزا بون خەڵکی گوندی ئۆمەگومەت بون، کاتێک لە سەردانی مامەڕەزا گەڕابونەوە ژنێکیان لەگەڵ خۆیاندا هێنابو بە بیانوی ئەوەی خوشکیانە، بەڵام دواتر بو بە کێشەیان لە سەر ئەو ژنە کە کامیان بیکەن بە خێزانی خۆیان یان دۆستیان، دواتر بو بە موڵکی مەولود عەلی. هاوشێوەی ئەم گێڕانەوانە مودەڕیس (٢٠٠٨:)، لە پەراوێزی ئاوەڕدانەوەیەک لە بزوتنەوەی هەققەی مستەفا عەسکەریدا، دەگێڕێتەوە من ئاگادارم لە ناحیەی ڕێدار سەر بە پارێزگای کەرکوک ناوچەی شوان ژنی هەققەم بینیوە دەیوت ژن و پیاو شەو پێکەوە بخەون کێوێکیان لە نێواندایە، شەرت نییە ئەو کێوە ڕاستەقینە بێت، بەڵکو دەکرێت بەردێکی بچوک لە نێوان هەردوکیان دابنرێت. هەر لەنێو گێڕانەوەی موسڵمانە نەریتییەکاندا باس لەوەدەکرا، کە بێ مارەکردن ژن و پیاو ژیانی هاوسەریان پێکەوەناوە و نەوەییان خستۆتەوە و هەوڵیان داوە مارەکردن(نیکاح) هەڵوەشێنەوە و بەرەڵایی (ئیباحیەت) بڵاوبکەنەوە(مجید، ١٩٩٩: ٢٥)، لەوە دەچێت بۆ ناشرین کردن و سەلماندنی ئەو باسانە لایەنە فەرمیەکانیش گلابێتنە ئەو کارەوە تاکو بەڵگەی پێویست بدەنەوە دەستەوە کە ئەو بابەتانە دروستن بۆ نمونە زوهدی دەگێڕێتەوە، کە لە سەرگەڵو مەخفەرێکی پۆلیس هەبون هەندێک لە پۆلیسەکان جلی گونییان دەپۆشی و خۆیان دەخزاندە نێو ڕیزەکانی بزاڤەکەوە گوایە هیمەت و بەرەکەتی شێخ ئەمانیشی ڕاکێشاوە، دەکەوتنە چاوبرکێ لەگەڵ ژنانی هەققەدا و سەربان و بن بانیان لێدەگرتن. ئەم کارانەش لەلایەن حکومەتەوە بۆ لەکەدارکردنی ژنانی هەققە دەکران(١٩٨٥: ٥٤-٥٥).

لە دەستنوسێکی ئەحمەد فەیزیدا(بەڕێوبەری ناحیەی سورداش بوە لە ١٩٧٣-١٩٧٥) هاتوە، لە سەردەمی مامەڕەزادا برا سەیارەکان بە گوندەکاندا دەخولانەوە و بانگەشەیان بۆ بزاڤەکە دەکرد هەرماڵێک ژنی جوان یان خواردنی چەوریان هەبوایە دەبونە میوانی، جاروبار ژن و پیاو تێکەڵدەبون و بە دزیەوە هەڵپەڕکێیان دەکرد و بە مەعشوقەکانیان دەوت حۆری، گوایە ئەوانە حۆری بەهەشتن و خودا پێیبەخشیون(١٩٧٥: ١٧-١٩). ئەمانە نمونەیەک بون لە باسانەی کە بەشێکی تر لە نوسەران بە تۆمەتی ناڕەوای دەزانن و بە تەواوەتی ڕەتی دەکەنەوە و لایان وایە تەنها مەبەست لە ناشرینکردن و لە ناو بردنی بزاڤی هەققەیە و زەمینە ڕەخساندنە بۆ پەلکێشکردنی پیاوانی ئاینی و دەسەلاتدارانی حکومەت بۆ لە ناوبردن و تکفیرکردنی بزاڤەکە و پوکاندنەوە، بۆ نمونە ڕەشید محەمەد عەلی لە بابەتێکدا لە ژێر ناونیشانی مەسەلەیەکی مەزن و هەوڵێکی کەم دەڵێت سەبارەت بە ئیباحیەت و تێکەڵبونی ژن و پیاوی بزاڤی هەققە تەنها بوختانە لە هەر کەسێک لە دۆست و نەیارەکانم پرسیوە ئەو بابەتە بە

درۆدەخاتەوە و بەشـــتێکی بێ بنەمای دەزانێت، دەڵێت ژنان و کچانی هەققە بەوپەڕی داوێن پاکیەوە تەماشـــای یەکتریان کردوە و ڕێزیان لە یەکتر گرتوە، خۆ ڕەنگیشـــە کەســـی خراپیش خزابێتە نێو ڕیزەکانیان، بەڵام پاش زانیاریان دەربارەی ئەو کەسانە لە ڕیزەکان دەرکراون(١٩٨٣: ٧٠).

زوهدی کە بە کۆنترین پارێزەری بزاڤی هەققە تەماشا دەکرێت زو وڵامی دایەوە بەرەڵای و تەگەو بەرانی ژنانی هەققەی ڕەتکردەوە، لای وایە ئەم بابەتانە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە ســـنوری کۆمەڵایەتی ژنانی هەققە فراوان بوە، کە بۆتە هۆی ئەو هەمو پڕوپاگەندە نابەجێیانە کە مرۆڤی ژیر زو ڕەتیان دەکاتەوە(١٩٨٥: ٣٤). بابانیش دەڵێت پێویستە ئەو بیروڕا ناشرینانە ڕەتبکرێنەوە، کە دەربارەی ژنانی هەققە هەڵبستراون، زۆرم هەوڵدا تا قسەیەک یان زانیاریەک لە ســـەر ئەو تۆمەتانەی دەربارەی بزاڤەکە باســـی لێوەدەکرا بدۆزمەوە هیچ شـــتێکی نابەجێم بەرچاونەکەوت، تا ڕۆژێک یەکێکم دواند، وتی لەوەتەی بوم بە هەققە پیاوەتیم نەماوە، مەبەســـتی ئەوە بو زۆر ســـەرقاڵی زیکرو خواناســـییە ئاگاداری ئارەزوەکانی نییە، لە کاتێکدا هەزارو یەک شـــتیان دەربارەی بزاڤەکە باس دەکرد و هەندێک کەسیش باوەڕی پێ دەکردن(٢٠٠٧: ٧). بەهەمان شێوە، لە دەستنوسەکەی ئەحمەد فەیزی، کە بە شـــێوەیەکی زبرو نەرێنی لە مێژوی بزاڤی هەققە دواوە، وا هاتوە گوایە ژنانی هەققە ســـروتە ئایینییەکان لە ســـەر بنەمای تەریقەتی نەقشبەندی، جێبەجێ دەکەن. شێوان لە سەر بەرماڵەکانیان بە سەر داپۆشراوی یان جاجمێک بە خۆیاندا دەدەن و زیکری 'الله، الله، الله'، دەکەن(٥-٦). هەرچی ڕەفیق شـــوانی (٢٠٠٠: ١٢-١٣، ١٤٢-١٤٤)یە، ئەوا بەرگری لە ژنانی بزاڤی هەققە دەکات و تۆمەتەکان ڕەتدەکاتەوە، دەڵێت هیچ پەیوەندییەک لە نێوان بەهائی[٥] و بزاڤی هەققەدا نییەو ئیباحیەت لە ئایین دەرچونی هەققەکان و تێکەڵبونی ژن و پیاوان کۆمەڵە تاوانێکن بۆ بزاڤی هەققە داتاشران، دەڵێت یەکێک بە بۆ داوێن پیسی و حەڵاڵکردنی ژنی خەڵکی بگەڕێت ئەوەندە بە ئیمان و باوەڕ و بوێری و نەترسەوە ناگەڕێت، پێڕەوانی هەققە لەو پەڕی بێمنەتیدا بون و حیسابیان بۆ ئەو تۆمەتانە نەدەکرد، لای وایە دەکرێت شتێکی تاکە کەسی هەبوبێت، ناکرێت تێکڕای گروپەکەی پێ تۆمەتباربکرێت.

بەتێگەیشـــتنی ئێمە، بزاڤی هقەقە ویســـتویەتی گۆڕانکاری کرۆکییانە لەو ناوەندە کۆمەڵایەتییەی تێیدابوە ئەنجام بدات. بەڵام، هاوشـــێوەی هەر بزاڤێکی تر کە ویســـتبێتی گۆڕان لە زەمینەی کۆمەڵایەتیی نەریتییانە بهێنێتە دی، ڕوبەڕوی هەمان تۆمەت و تانە و تەشـــەر بونەتەوە، کە پەیوەســـتن بەلایەنی ڕەوشـــتییەوە. ڕوداوە مێژوییەکانی پەیوەست بەم بزاڤەش نمونەی دیارن، لەسەر ئەم بابەتە. لە بەشی زۆریان وانیشاندراوە، کە ئەوە ژنانن پاڵەوانی ڕوداوەکان و وێناکردنیان وەک ســـەرچاوەی نەهامەتییەکانی جوڵانەوە ســـۆفیگەرییەکان بوە، پاشـــان ڕێگای لە ناوبردنیان بۆ گیراوەتەوە بەرو بەشـــێکیان لەنێوبردراون و بەشـــێکی تریان هەڵاتون و بەشـــێکی تریان وازیان لە تێگە باوەڕییەکەیان هێناوە، ئەم ڕوانگەیەش هەر زو بە ســـەر کارایی ســـەرکردەکانی بزاڤی هەققە ســـەپێنراوە، لە ساڵی ١٩٣٤ بەدەستگیرکردنی شێخ عەبدولکەریم و لە ساڵی ١٩٤٤ بە دەستگیرکردن و نەفیکردنی مامە ڕەزا و لە ســاڵی ١٩٥٨دا بە دەســتگیرکردنی حەمەســوری کڵاوقوت بڕیاری لە ســێدارەدانی بەڵام دواتر بە هۆی شــۆڕشــی

١٩٥٨ەوە جێبەجێ نەکرا کۆتایی هات، بزاڤی هەققە بەرەنگاری سەختترین بارودۆخەکانی بوەوە، لەم بەرەنگارییەش نەیارانیان ئیشـیان لەسـەر شـکاندنی پێگەی ژن کردوە و هەندێکجار وەک هۆکاری ڕەوشـتییانەی پشـت شـکانی بزاوتەکە، نوێندراون.

ئەنجام:

ئەوەی لەم توێژینەوەیەدا هەڵهێنجراوە، بریتیە لەم چەند خاڵەی لای خوارەوە:

١.ئەوەی بزاڤی هەققە لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا دەستیان بۆ جۆرێک لە گۆڕینی دونیابینی بۆ ژنان بردوە، جێگەی سـەنج و تێڕامانی توێژەرانە، دەکرێت بە هەند وەربگیرێ، لە کاتێکدا بەشـێک لە هەڵگرانی ئایدۆلۆژیای چەپگەرای و پارتی سیاسی لەو پانتای کوردیەدا سـەرکەوتو نەبون، لە هێنانە پێشـەوە ژنان بۆ نێو کایە سیاسی کۆمەڵایەتییەکان.

٢.بزاڤە هەققە باجی زۆری دا لە سـەر گرنگیدان بەپێگەی ژنان، تاڕادەیەک بوە هۆی لەناوبردن و پوکانەوەی بزاڤەکە.

٣.بزاڤی هەققە لە نێو ئاین و تەریقەتەوە دەسـتی بۆ مافی ژنان بردو بانگەشـەی بۆ یەکسـانە جێندەری کرد، ئەمەش کارێکە کەم وێنەیە لە مێژوی تەریقەت و ئاین و ئاینزاکاندا.

٤.ژنان بونە بەشـێک لە مێژوی بزاڤەکە، کە ئەمرۆ بۆ توێژەران جێگەی لێکۆڵینەوە بێت، سـەرەڕای ڕێگرییەکان، بەڵام توانرا بۆ ماوەیەی چەند دەیەیەک ژن ببێتە بەشـێک لە ناسـنامەی بزاڤەکە، تا ڕۆژگاری ئەمرۆ کە ژنانی پەروەردەی بزاڤەکە جۆرێک لە جیاوازی لە مامەڵەکردنیان تێدا بەدی دەکرێت لە نێو کۆمەڵگادا، بە تایبەتی لە کرانەوە و پێشوازی و تێکەڵ بون لەگەڵ ڕەگەزی بەرامبەردا.

Women in the Perspective of The Haqqah Movement

Qaraman Nadir Mohammed
Department of History, Fucalty of Education, Koya university, Koya, Kurdistan Region, Iraq.
E-mail: Qaraman.Nadir@koyauniversity.org

Abstract:

The Haqqah movement that emerged from the Naqshbandi order gave women a position they had not previously enjoyed in Kurdish society, as it worked to give them a completely different social and religious role than what was present in the prevailing social milieu. The status of women increased even more when the leaders of the movement allowed them to attend religious and social meetings and express their opinion on the various issues raised in these meetings. Then they reconsidered how girls are married off and women are treated as commodities to be bought and sold. Not only that, but they also gave women a place in the movement's religious affairs department. The movement worked to redefine some social values, helping to create a kind of gender equality and giving women belonging to the movement a stronger personality than their counterparts in traditional Kurdish society. On the other hand, social and religious actors in the Kurdish social milieu have criticized the movement and downplayed its social reforms, as a stark departure from the prevailing social traditions.

Keywords: Sufism, Naqshbandi, Haqa, Communism, Equality.

سەرچاوەكان:

عبدالله، همزه (١٩٣٤)، حقه، دەسنوس

فەیزی، ئەحمەد (١٩٧٣)، دەستنوس

تۆفیق، ڕێبوار حەمە. (٢٠١٠)، كۆمەڵی هەققە لە شـێخ عەبدولكەریمی شـەدەڵەوە تا حەمە سـوری كەلاوقوت ١٩٢٠-١٩٨٦، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.

تەوەكولی، محەمەد ڕەئوف. (٢٠١٥)، مێژوی تەسـەوف لە كوردسـتان، وەرگێڕانی: یوسـف زاهیر هەورامی، دەزگای چاپ و بڵاوكراوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

زهدی، ڕەوف محەمەد. (١٩٨٥)، بۆ لە هەققە كەوتنە تەقە، چاپخانەی حوادث، بەغداد.

زەند، كریم. (٢٠٠٦)، ئاینستان، چاپخانەی ئەزمەڕ، سلێمانی.

زەند، كەریم. (١٩٧١)، ئاین و باوەڕ لە كوردستان، چاپخانەی كامەران، سلێمانی.

سـوڵتانی، محەمەد عەلی. (٢٠٠٣)، ڕاپەڕینی عەلەویەكانی زاگرۆس یان لێكۆڵینەوەیەك لە سـەر ئەهلی هەققە، وەگێڕانی لە فارسـیەوە حەسەن عەبدولكەریم و كەمال ڕەشید، چاپخانەی وەزارەتی كشتوكاڵ و ئاودێری، سلێمانی.

شێخ بزێنی، قارەمان نادر. (٢٠١٣)، بزوتنەوەی هەققە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.

عبدالخالق، مسعود. (٢٠١٤)، ئافرەت لە ڕوانگەی عەلمانی و ئاینیەوە، چ٢، چاپخانەی ڕۆژهەلآت، هەولێر.

عەسكەری، مستەفا. (٢٠٠٨)، ئاوەڕدانەوەیەك لە بزوتنەوەی هەققە، بلآوكراوەی ئاراس، چ٢، هەولێر.

فتاح، شاكر. (١٩٥٨)، ئافرەتی كورد، چاپخانەی شڤان، بەغداد.

فتاح، شاكر. (٢٠٠٣)، ئاوێنەی ژینم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

لەشكری، حەیدەر(٢٠١٤)، لە شەریعەتەوە بۆ حەقیقەت، دەزگای موكریانی، هەولێر.

محمد، كامەران جمال. (٢٠١٩)، بزوتنەوەی هەققە لە نێوان دۆستان و نەیاراندا، چاپخانەی كاردۆ، سلێمانی.

مستەفا، عەبدولخالق عەلائەدین. (٢٠٠٩)، مەلای گەورەی كۆیە زاناو ئەدیب و شاعیر، چاپخانەی منارە، هەولێر.

مودەریس، محەمەدی مەلا كەریم. (٢٠٠٨)، ئاوەڕدانەوەیەك لە بزوتنەوەی هەققە، بلآوكراوەی ئاراس، چ٢، هەولێر

میران، ڕەشاد. (٢٠٠٠)، ڕەوشی ئایینی و نەتەوەی لە كوردستان، چ٢، سەنتەری برایەتی، هەلێر.

مەحمود، محەمەد فقێ سەعید. (٢٠٠٤)، یاداشتەكانم لە بەڕێوبەرایەتی گشتیدا تیشكێك بۆ سەر ژیانم لە بەڕێوبەرایەتیدا، دار الحكمە، لندن.

هینی، هارولّد هانسـن. (١٩٨٥)، كچانی كورد گەشـتێك بە ناو ئافرەتانی موسـڵمان لە كوردسـتان، چاپخانەی كۆڕی زانیاری عێراق، بەغداد.

ئیدمۆندس، سیسل جۆن. (٢٠٠٤)، كورد تورك عەرەب، وەرگێرانی حامید گەردی، بلآوكراوەكانی ئاراس، هەولێر.

ابن كثیر، عماد الدین أبي الفداء اسـماعیل توفى سـنة ٧٧٤هجري. (١٩٩٨)، تفسـیر ابن كثیر، تقدیم محمد عبدالرحمن المرعشـلي، اعداد مكتب تحقیق دار أحیاء التراث العربي، طبعة جدیدة، بیروت، لبنان.

جامباز، طارق؛ محمد، نهلة. (٢٠٠٤)، شذرات من واقع المرأة الكوردستانیة ١٩٩٢-٢٠٠٤ كوردستان العراق نموذجا، ط٤، أربیل.

بابان، جمال. (١٩٨٣/١٠/٥)، ڕونکردنەوە و لێکۆلینەوەیەک بۆ ئاوەڕدانەوەیەک لە بزوتنەوەی هەققەی مســـتەفا عەســـکەری، گۆڤاری ڕۆشنبیری کوردی، بغداد.

باجەلان، جمال محەمەد. (٢٠٠٦)، الحقە، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە(٦).

تەیفور، عارف. (٢٠٠٢)، تەریقەتی نەقشبەندی لە شێخ ئەحمەدی سەردارەوە بۆ هەققە، گۆڤاری (ڕامان) ژمارە(٦٩)، هەولێر .

حاکم، صالح. (٢٠٠١)، بزوتنەوەی هەققە لە دەم کەلی کەلکە سماق،، گۆڤاری هامون، ژمارە(٥٤)، سلێمانی.

زەند، کەریم. (١٩٨٣)، هەققە، گۆڤاری (کاروان) ، ژمارە(٤)، بەغداد.

ســولتانی، محەمەد عەلی. (٢٠٠٢)، بزاڤی حەقە لە کەرکوک، گۆڤاری (کەرکوک)، ژمارە(٣)، چاپخانە و ئۆفســێتی ژیار، ســاڵی ســێیەم، سلێمانی.

سۆران، بەکری حمە. (٢٠١٣/٥/١٤)، بەهائوللآ لە سەرگەڵو، ڕۆژنامەی ئاوێنە، ژمارە(٢٢٧).

شوانی، ڕەفیق. (٢٠٠٠)، دیسان لە هەققە کەوتنە تەقە، گۆڤاری کاروان، ژمارە(١٤٢)، بێ شوێن.

شەدەڵە، دانا. (١٩٨٩)، ڕۆڵی بزوتنەوەی هەققە لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا، گۆڤاری پەیڤ، ژمارە (١٥)، ساڵی چوارەم، نەمسا.

شەریف، شیرین. (٢٠١٩)، پێگەو ڕۆڵی ژن لە بزوتنەوەی هەققەدا، گۆڤاری بابان، ژمارە(٢٥) سلێمانی.

عبدالله، رفیق مجید. (١٩٩٩)، حرکة الحقة والحمسوریة والباطنیة، گۆڤاری زانکۆیا دهوک، ژمارە(١).

عەلی، ڕەشید محەمەد. (١٩٨٣)، مەسەلەیەکی مەزن و هەوڵێکی کەم، گۆڤاریکاروان، ژمارە(١٥)، ساڵی دوەم، بەغداد.

فاروقی، عومەر. (١٩٩٢)، تەریقەتی هەق، گۆڤاری سروە، ژمارە(١٦)، ساڵی دوەم، مهابات.

محەمەد، مەسعود. (١٩٨٥)، گەشتی ژیانم، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە(١٠٥)، بەغداد.

مەحمود، عەبدوڵلا کەریم. (١٩٩٩)، تێڕوانینێک بۆ ڕابردوی هەشتا ساڵەی هەققە، گۆڤاری تایم، ژمارە(١١)،سلێمانی.

نورەدینی، مەلا سمایل. (٢٠١٨)، سێ باڵەکەی بزوتنەوەی هەققە، ڕانیە.

بەختیار، مام حەسەن. (٢٠١٠/١١/٢٠)، چاوپێکەوتن، سلێمانی.

تەلحەخان. (٢٠١٠/١١/٨)، چاوپێکەوتن، مەدینە شۆرش چەمچەماڵ.

ڕەسوڵ، عزەدین مستەفا. (٢٠١٠/١/٨)، چاوپێکەوتن، سلێمانی.

مەحمودی شەدەڵە. (٢٠٢٠/٣/٢٥)، چاوپێکەتن، شەدەڵە.

F. David Andrews: The Lost People of the Middle East,Salisbury.N.C.,U.S.A.,1982.

پەراوێزەکان:

[1]. ناوی تەواوی مەحمود کاکە حەمە عەبدولکەریمە و لە ساڵی ١٩٥٤ لە گوندی لە شەدەڵە لە دایکبوە، ئێستاش ڕابەرایەتی بزاڤی هەققە لە خانەقای شەدەڵە دەکات و یەکێک لە کەسایەتیە ناسراوەکانی دەڤەرەکەیە.

[2] . سۆفی تۆفیق سۆفییەکی ساویلکەی دەڤەری کۆیەیە(مستەفا، ٢٠٠٩: ١٥٤).

[3] .بەشێک لەو ژنانەی کە لە خانەقادا ژیانیان دەگوزەراند و خزمەتی خانەقای کەلکەسماقیان دەرکرد بریتی بون لە: باجی فاتم فەرەج سەرگەڵوی، خاتو حەنیف کانی هەنجیری سورداش، مەریمی خاڵە، خوشکە نەخشین ناروجە، یاي زوبێد کۆیە، نەنە ئامین کافرۆشی، خوشکە زەینەب، خوشکە عەمبەر سێکانی، باجی عائشە سەرگەڵوی، پورە ئایشەی تۆبزاوە، دادە مینە دولکان، باجە غزال سەرگەڵو، باجی خەجێ مامە فەرەج سەرگەڵو(مەلا سەلمان، ٢٠١٨:٣٨).

[5] . بەهائولڵا لە ساڵی ١٨٥٤-١٨٥٦ نیشتەجێی گوندی سەرگەڵو بوە، گوایە جۆرە پەیوەندی و کاریگەریتیەک لە بواری ژناندا لە نێوان هەققەو بەهائیدا هەبێت، گوایە ئەو ئازادی و سەربەستی ژنانی هەققە لەوێوە سەرچاوەی گرتبێت(شوانی، ٢٠٠٠: ١٤٤).